

VĒSTURES BĪSTAMĀIS ŠARMS UN TAGADNES SAVĀDIE RITMI

Vēstures zinātnes briedums atklājas spējā runāt par skeletiem nacionālo historiogrāfiju skapjos: labi zināmi un rūpīgi slēpti tie arvien par sevi atgādina un nešķiro, vai formāts ir akadēmisks un vai lasītāji (savējie) sapratīs. Vēsturniekiem, vēstures lietotājiem un vērotājiem tās šarms var būt bīstams, jo tas slēpj un atklāj par mums pašiem to, ko, iespējams, par sevi negribam zināt. Tās šarms liek, iespējams, justies īpaši, ja ieskanas apoloģijas mažors un epikas uzskatots varoņstāsts. Taču vēstures šarms vienlaikus biedē, jo atgādina par pagātnes klātbūtni tagadnē, kas šūpolēm līdzīgi ritmiskā noteiktībā “atgriežas” un rada šķitumu par pagājušu notikumu un situāciju “likumsakarīgu” atkārtosanos. Ar patētiski heroiskās intonācijās vibrējošiem naratīviem piemītošo šarmu nacionālās vēstures un to historiogrāfijas atklājas kā tautu un nāciju konstrukciju rīki, kas apbur ar ģeopolitiskām imaginācijām par, piemēram, snaudošu impēriju restaurāciju.

Tagadnes savādie ritmi kā sirdspuksti laikā atstāj nospiedumus mūsu domu trauklājās virsmās, tekstos par pagātņi, izvēlēs un klusēšanā. Karš dobji atbalsojas šajos tagadnes ritmiskajos uzsitienos un liek saklausīt klusi izkliegtu jautājumu: vai vēstures naratīvi un pagātnes zinātniska izpēte var un spēj dot mierinājumu nedrošības un baiļu uzlādētā laikā? Vēsture un vēsturiskā atmiņa, kas patiesi būtu apbrīnojamas kā smalkas ciparnīcas, ir kļuvušas par robustiem un draudīgiem rīkiem, kas drupās pārvērtuši Mariupoli, Harkivu...

Ar smagām domām par tagadni, kas kļuvusi traukla, mēs meklējam atbildes uz jautājumiem, kas aizved pagātnē. Un, šķiet, no domu smaguma vien tā varētu sadrupēt. Piešķirt vieglumu laikam, kas nesaudzīgi atgādina, ka karš Ukrainā turpinās trešo gadu un daudzviet pasaulē cilvēki mirst, mums neizdosies. Tuvu un tālu karu

ēnas ir garas. Taču dzīve un cilvēcība nosaka, kādēļ nepieciešama vēstures zinātne Latvijā: tās pienesumu Eiropas atmiņu kultūrā ne karš, ne krīzes nav atcēlušas.

Šajā *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla* numurā publicēto zinātnisko rakstu tēmu loks ir plašs: to autores un autori aicina lasītāju pievērst uzmanību starpdisciplinārai pagātnes fenomenu vēsturiskai izpētei un sociālu procesu skaidrojumiem un ielūkoties viņu zinātniskā darba laboratorijās. Latvijas senākā un nesēnā pagātnē, kas, protams, arvien ir bijusi cieši savīta ar Eiropas reģionu vēsturiskajiem procesiem, ir atklājamas nezināmas epizodes un zināmā jaunās interpretācijas: mirušo orientācija saules lēkta un rieta virzienos latgaļu 8.–12. gadsimta līdenajos kapulaukos ir arheoloģiskajā izpētē fiksēta realitāte, kurai pierādījumos balstīts daļējs skaidrojums rodams ar astronomiskās analīzes datu palīdzību, taču dotajā brīdī tas vēl neatbild uz jautājumiem par šīs kultūras kopienu pēcnāves priekšstatu un rituālu saturu un sociālajām nozīmēm simboliskajā komunikācijā (*Valdis Bērziņš, Antonija Vilcāne*). Daba Romas pāvesta kūrījas politiskajā retorikā 13. gadsimta pirmajā pusē bija literāru stilizāciju objekts – ar biblisku motīvu un tēlu palīdzību, fiziski nepieskaroties, to varēja pārveidot par iedomātām Livonijas “piemīlīgām vietām” (*loci amoeni*) viduslaiku sakrālās ainavas naratīvā; šādi iztēlota simboliska realitāte ļāva kūrījai postulēt un leģitimēt, piemēram, kristīgās misijas politiskos mērķus (*Andris Levāns, Rūdolfs R. Vitoliņš*). Sociālas un politiskas transformācijas iespējams fiksēt un aprakstīt ilgā padomju perioda sastinguma jeb sasaluma apstākļos, detalizēti iedziļinoties Latvijas t. s. nacionālkomunistu sagrāves iemeslos 1959. gadā un aplūkojot komjaunatnes lomu šajā nepaklausīgo soda kampaņā (*Daina Bleiere*). Par senāku Latvijas svētku tradīciju pārveidi un piemērošanu padomju ideoloģiskai paradigmai liecina Latviešu folkloras krātuves 1600. kolekcijas materiāli, kas ļauj aprakstīt šādu svētku “jaunrades” metodi – atsvešinot jaundarināmo svinību un piemiņas rituālus un prakses no sākotnēji reliģiskās funkcijas un formām, 20. gadsimta 50.–70. gados tika radīts “padomju identitāti” formējošs instruments (*Gatis Ozoliņš*). Pretestība un nepaklausība raksturo mācītāju Modri Plāti, kura iedvesmotāja un līdera loma Latvijas evaņģēliski luteriskajā baznīcā un plašākā sabiedrībā 20. gadsimta 80. gados līdz šim nav bijusi zinātniskas vēsturiskas analīzes objekts; blīvais vēstures avotu slānis ļauj atklāt padomju sistēmas agresīvo un cilvēka cieņu pazemojošo raksturu gan baznīcas, gan valsts attiecībās, pret ko iestājās Plāte un viņa domu biedri, un tādējādi sagatavoja Latvijas sabiedrību valstiskuma atjaunošanai (*Linards Rozentāls*). 1614. gadā sagatavotie ieteikumi (*articulum*), kuru autors bija Rīgas rātskungs Francs Nienstede un kuri, domājams, bija paredzēti rātes rīcībpolitikas veidošanai, aicināja izvērtēt pret ienaidnieku Moskoviju vērsto sankciju radītos riskus, piemēram, aizliedzot graudu izvešanu no Livonijas, un to iespējamo negatīvo ietekmi uz ekonomiku; šī unikālā vēstures avota edīciju

pavada plašs komentārs (*Viktors Dāboliņš*). Akadēmiskas sarunas ar vēsturnieci par atmiņām, atmiņu, atceri un atcerēšanos vēstures zinātnes praksē ļauj ieskatīties izpētes darba aizkulisēs un uzzināt, kā veidojas kopienas kolektīvā atmiņa un priekšstati par pagātņi, un apjaust, ka ticība atmiņām kā “drošām un uzticamām” indivīdu un kopienas pieredzes liecībām ir ilūzija un neztur zinātnisku kritiku (*Daina Bleiere, Edgars Engīzers*). Jaunākajiem – 2022.–2023. gadā publicētajiem – pētījumiem vēstures zinātnē par mirušo atceri, kolektīvo atmiņu un piemiņu vēlo viduslaiku Livonijā, bibliotēkām Vidzemes muižās un to likteņiem 19.–20. gadsimtā, latviešu virsniekiem Krievijas impērijas armijā līdz 1914. gadam un “nenoteiktības politiku” Baltijas jautājumā Amerikas Savienoto Valstu diplomātijā 20. gadsimta 80. gados ir veltīta vērīgu recenzentu analīze.

Piemīņas vārdi ir veltīti vēsturniekam Andrejam Plakanam (31.12.1940.–04.07.2024.), ietekmīgai figūrai ne tikai Latvijas vēstures zinātnē un lielam vēstures kā mākslas meistaram. Izmantojot iespēju, es vēlos pieminēt filosofu Igoru Šuvajevu (07.04.1963.–12.04.2024.), draugu, kolēģi un izcilu Eiropas kultūras tekstu pazinēju un interpretu, nepaklausīgu un nepieradināmu domātāju. Kad aiziet cilvēki, kuru domas un vārdi, grāmatas, erudīcija, intelekts un attieksme pret savu darbu ir paliekoši ietekmējuši mūsu priekšstatus un zināšanas par, piemēram, vēstures un pagātnes sarežģītajām attiecībām un *mūsu* uztveri un attieksmi pret tām, šķiet, noslēdzas laikmets. Mēs, kuri paliekam, skumstam, bet turpinām viņu iesākto.

Piedāvājumu uzņemties LVIŽ atbildīgā redaktora pienākumus es uztveru kā pagodinājumu un iespēju, taču vienlaikus apzinot un augstu novērtēju, ka man bija viegls sākums: šī žurnāla numura satura sagatavošana ir Evas Eihmanes darba rezultāts. Žurnāls kopš 2021. gada bija Evas Eihmanes rokās, un šajā laikā, saglabājot akadēmiska vēstures zinātnes medija specifiku, tas ir ieguvis citu, uz starpdisciplināritāti vērstu un laikmetīgāku raksturu. Esmu viņai ļoti pateicīgs par pacietību, izturību, atbildības un mīlestības pilno attieksmi pret atbildīgā redaktora darbu. Katrs LVIŽ numurs ir ļoti laikietilpīgs, intelektuāls, tehniskos un finanšu resursus pagērošs process: tāpēc, izmantojot iespēju, es vēlos pateikties autoriem, latviešu valodas literārajai redaktorei Inārai Stašulānei, angļu valodas literārajai redaktorei Antrai Legzdiņai un neaizvietojamajai tehniskajai redaktorei Elitai Eglei par pūlēm un kompetenci, kā arī LU Akadēmiskā apgāda personālam un Latvijas Universitātei par atbalstu.

Godātās lasītājas un lasītāji, es novēlu Jums patīkamus brīžus, kritiski lasot šo žurnāla numuru! Un varbūt, ka vēstures bīstamais šarms ļaus tagadnes savādo ritmu melodijā saklausīt atbildes uz pagātnei uzdotajiem jautājumiem.

Andris Levāns
Rīgā, 2024. gada 10. novembrī

THE DANGEROUS CHARM OF HISTORY AND THE STRANGE RHYTHMS OF THE PRESENT

The maturity of historical sciences is revealed in the ability to talk about the skeletons in the cupboards of national historiographies: well-known and carefully hidden, they are always reminding of themselves, and it makes no difference whether the format is academic or whether readers (insiders) will understand. For historians, users, and observers of history, its charm can be dangerous, because it hides and reveals things about ourselves that we may not want to know. Its charm may make us feel special when we hear the major of apologia and the heroic tale set to epic. But the charm of history is also frightening, since it reminds us of the presence of the past in the present, which “returns” in a swing-like rhythmic certainty and creates the impression of a “lawful” repetition of past events and situations. With the charm inherent in narratives vibrating with pathetically heroic intonations, national histories and their historiographies reveal themselves as tools for the construction of peoples and nations, enchanting with geopolitical imaginings of, for example, the restoration of slumbering empires.

The strange rhythms of the present, like heartbeats in time, leave their imprints on the fragile surfaces of our thoughts, texts about the past, choices and silences. The war echoes hollowly in these rhythmic beats of the present and makes us hear the silently shouted question: can historical narratives and the scientific study of the past bring comfort in a time charged with uncertainty and fear? History and historical memory, which should indeed be admired as fine dials, have become robust and menacing tools that have destroyed Mariupol and Kharkiv to ruins...

With heavy thoughts about a present that has become fragile, we seek answers to questions that lead to the past. And it seems, from the weight of thought alone, it could crumble. We will not be able to make light of a time that reminds us mercilessly that the war in Ukraine is in its third year and that people are dying in many parts of the world. The shadows of wars near and far are long. But life and humanity determine why we need the study of history in Latvia: neither war nor crises have undone its contribution to the culture of European memory.

The range of topics of the research articles published in this issue of *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* (*Journal of the Institute of Latvian History*) is wide: their authors invite the reader to pay attention to interdisciplinary historical research of past phenomena and explanations of social processes and to take a look into their scientific laboratories. In Latvia's ancient and recent past, which has of course always been closely intertwined with the historical processes of

European regions, unknown episodes and new interpretations of the known can be discovered: the orientation of the dead in the sunrise and sunset directions in 8th–12th century Latgalian plain burial mounds is a reality recorded in archaeological research, for which an evidence-based partial explanation can be found with the help of astronomical analysis data, but at the moment it does not yet answer the questions about the content and social meanings of after-death ideas and rituals in the symbolic communication of this cultural community (by *Valdis Bērziņš, Antonija Vilcāne*). In the political rhetoric of the papal curia in the first half of the 13th century, nature was the object of literary stylisations: by means of biblical motifs and images, it could be transformed, without physically touching it, into imaginary Livonian “lovely places” (*loci amoeni*) in the narrative of the medieval sacred landscape; such an imagined symbolic reality allowed the curia to postulate and legitimise, for example, the political goals of the Christian mission (by *Andris Levāns, Rūdolfs R. Vītoliņš*). Social and political transformations can be recorded and described in the long stagnation or freezing of the Soviet period, by looking in detail at the reasons for the defeat of Latvia’s so-called national communists in 1959 and the role of the Komsomol in this punitive campaign against the disobedient (by *Daina Bleiere*). The transformation of older Latvian holiday traditions and their application to the Soviet ideological paradigm is evidenced by the materials of the 1600 Collection of the Latvian Folklore Repository, which allow us to describe this method of holiday “creation”: by alienating the rituals and practices of newly created celebrations and commemorations from their originally religious function and forms, a “Soviet identity-forming” instrument was created in the 1950s–1970s (by *Gatis Ozoliņš*). Resistance and disobedience characterise the pastor Modris Plāte, whose inspirational and leadership role in the Latvian Evangelical Lutheran Church and wider society in the 1980s has so far not been the object of scientific historical analysis; the dense layer of historical sources reveals the aggressive and degrading character of the Soviet system in both church and state relations, which Plāte and his fellow thinkers opposed, and thus prepared Latvian society for the restoration of national statehood (by *Linards Rozentāls*). The 1614 *articulum*, authored by Franz Nienstede, Riga’s Stadtholder, and presumably intended to shape the policy of the court, called for an assessment of the risks of sanctions against the enemy Moscovy, such as the ban on grain exports from Livonia, and their possible negative impact on the economy; the edition of this unique historical source is accompanied by an extensive commentary (by *Viktors Dāboliņš*). Academic conversations with a historian about memory, recollection, and remembering in the practice of historical scholarship provide a glimpse behind the scenes of research work and how communities’ collective memories and perceptions of the past are shaped, and a realisation that the belief in memories as “safe and reliable” evidence of individual and

community experiences is an illusion and does not stand up to scholarly critique (by *Daina Bleiere, Edgars Engīzers*). Recent historical studies published in 2022–2023 on the remembrance of the dead, collective memory and commemoration in late medieval Livonia, libraries in Vidzeme manors and their fates in the 19th–20th centuries, Latvian officers in the Russian Imperial Army until 1914, and “policy of uncertainty” in the Baltic issue in the diplomacy of United States in the 1980s have been analysed by attentive reviewers.

Words of remembrance are dedicated to the historian Andrejs Plakans (31.12.1940–04.07.2024), an influential figure not only in Latvian historical science and a great master of history as art. I would like to take this opportunity to commemorate the philosopher Igors Šuvajevs (07.04.1963–12.04.2024), a friend, colleague, and a great connoisseur and interpreter of European cultural texts, an unruly and untamable thinker. When people whose thoughts and words, books, erudition, intellect, and attitude to their work have had a lasting impact on our perceptions and knowledge of, for example, the complex relationship between history and the past, and our perceptions and attitudes towards them, pass away, an era seems to come to an end. We who remain are saddened, but we carry on their work.

I see the offer to take over as the Editor-in-Chief of the *LVIŽ* as an honour and an opportunity, but at the same time I am aware and appreciate that I had an easy start: the content of this issue is the result of Eva Eihmane’s work. The journal has been in Eva Eihmane’s hands since 2021, and in that time, while retaining the specificity of an academic medium for historical scholarship, it has taken on a different, more interdisciplinary and contemporary character. I am very grateful to her for her patience, perseverance, responsibility and loving attitude towards the work of the editor in charge. Each issue of the *LVIŽ* is a very time-consuming process, consuming intellectual, technical, and financial resources: therefore, I would like to take this opportunity to thank the authors, the Latvian literary editor Ināra Stašulāne, the English literary editor Antra Legzdiņa, and the irreplaceable technical editor Elita Egle for their efforts and expertise, as well as the staff of the Academic Publishing House and the University of Latvia for their support.

Dear readers, I wish you a pleasant critical reading of this issue! And perhaps the dangerous charm of history will allow you to hear the answers to the questions of the past in the melody of the strange rhythms of the present.

Andris Levāns
Rīga, 10 November 2024